

HISTORIOGRAFIA POLSKA EPOKI Wczesnonowoczesnej po 1989 roku.

HISTORIA SPOŁECZNA

Historia społeczna

Aby omówić rozwój i stan historii społecznej epoki wczesnonowoczesnej w Polsce po 1989 r., trzeba wcześniej odpowiedzieć na pytanie: Co to jest historia społeczna? Od lat bowiem pojawia się problem definicji¹, a także jej tematycznego rozgraniczenia², tym bardziej że czasami historia społeczna postrzegana jest jako historia „szarego człowieka”, historia zwykłego człowieka (*history from below*), dolnych warstw społecznych, a czasami jako alternatywa lub uzupełnienie historii wydarzeniowej.

Problem ze sformułowaniem jednoznacznej definicji sprawił, że Eric Hobsbawm w 1980 r. stwierdził, że: „Historia społeczna to bezkształtny kontener na wszystko”³. Z kolei Jürgen Kocka w 1989 r. stwierdził, że historię społeczną można rozumieć na dwa sposoby. Pierwszy z nich traktuje ją jako subdyscyplinę nauki historycznej, która zajmuje się jednym z sektorów przeszłości historycznej, a więc strukturami, procesami i działaniami społecznymi, a tym samym historią formacji społecznych takich jak klasa, stan czy grupa; instytucjami – rodzina, zakład pracy, stowarzyszenie itp.; stosunkami społecznymi, takimi jak m.in. pokrewieństwo, sojusze i konflikty społeczne; procesami, w tym urbanizacją, industrializacją i racjonalizacją; ruchami społecznymi; różnymi aspektami społecznej nierówności i mobilności, a także warunkami społecznymi oraz skutkami wydarzeń politycznych, kulturowych i ekonomicznych. Drugi zaś sposób, to postrzeganie historii społecznej jako historii całych społeczeństw; historii, która uosabia specyficzny dostęp do historii powszechnej (ogólnej) i jako taka ma na celu syntezę dziejów, ze specjalnym podkreśleniem struktur społecznych, procesów i działań w wąskim znaczeniu, widzianych ze społecznohistorycznej perspektywy⁴.

Nie tylko historiografia zachodnia miała, i ma, kłopot ze zdefiniowaniem pojęcia historia społeczna, podobnie było, i jest, w historiografii polskiej. Według stwierdzenia Anny i Janusza

---

¹ M.in.: Kocka 1977, 48-111; Żarnowski 2007. W tym tekście nie odnoszę się do prac autorstwa historyków zagranicznych (i Polaków pracujących poza granicami kraju) zajmujących się historią społeczną wczesnonowoczesnej Rzeczypospolitej, w tym ich prac opublikowanych w języku polskim. Z powodu ograniczonej objętości artykułu pomijam wydawnictwa źródłowe. W tym miejscu pragnę serdecznie podziękować Panom Profesorom Jerzemu Dygdale i Andrzejowi Kamińskiemu za zapoznanie się z maszynopisem i za cenne uwagi i informacje, dzięki którym ten tekst zyskał ostateczny kształt.

² Burke 2000, 30.

³ Hobsbawm 1980, 3.

⁴ Kocka 1989, 2-3. Por.: Żarnowski 2011, 29.

Żarnowskich z 1989 r. historię społeczną można traktować jako dyscyplinę historyczną, która nie tylko interesuje się społeczeństwem jako całością, lecz także jego makro- i mikrostrukturami⁵. Janusz Żarnowski stwierdził również, że: „Struktury istniejące w dawnych wiekach (np. stany społeczne, jak szlachta, mieszczaństwo czy duchowieństwo) stawiają przed badaczem problemy społeczne, które wchodzą bezwzględnie do zakresu historii społecznej i powinny być przez nią rozpatrywane”⁶.

Zgodzić się zatem można ze stwierdzeniem, że „historia społeczna nie ma dzisiaj jasnego oblicza”⁷. Dlatego też, pozostawiając na boku problem definicji, zauważyć trzeba, że w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. w historiografii europejskiej zmieniła się tematyka i metody badawcze historii społecznej, ponieważ „punkt ciężkości przeniesiony został ze struktur i procesów na kultury i sposoby życia, ale nie zanikła łączność między obu tymi biegunami”⁸. W historii społecznej zadomowiły się wówczas m.in. demografia historyczna, badania nad rodziną, historia kobiet, historia płci, historia życia miejskiego i wiejskiego, historia urbanizacji, historia mobilności społecznej i społeczna historia mieszczaństwa⁹. Pojawiło się też zainteresowanie takimi tematami jak młodość i starość, choroby i śmierć, zwyczaje żywieniowe i zachowanie przy stole, przestępczość, czas wolny, stosunek ludzi do zwierząt, mentalność i obyczajowość religijna. Pojawianie się nowych tematów i trendów w badaniach było stosunkowo szybko odnotowywane przez polskich historyków¹⁰.

Zakres i tematyka badań

„Społeczeństwo staropolskie” – seria stara i nowa

Przyjrzyjmy się, jak szeroko historia społeczna uprawiana była w badaniach nad dziejami wczesnonowożytnego państwa polsko-litewskiego po 1989 r. Przegląd rozpoczniemy od zawartości serii „Społeczeństwo staropolskie”. W latach siedemdziesiątych XX w. na Zachodzie powstawały nowe czasopisma poświęcone historii społecznej, m.in. „Social Science History” i „Geschichte und Gesellschaft”. W Polsce w 1976 r. ukazał się drukiem pierwszy tom – założonej i redagowanej przez Andrzeja Wyczańskiego (jeden tom z Anną Izydorczyk) – serii zatytułowanej „Społeczeństwo staropolskie. Studia i szkice”. W jej ramach ukazały się jednak tylko cztery tomy (ostatni w 1986 r.). Seria została reaktywowana po 22 latach, w 2008 r., lecz ma zmieniony profil. Jak czytamy we wstępie do pierwszego tomu: „O ile bowiem w woluminach *Społeczeństwa staropolskiego*

---

⁵ Żarnowska i Żarnowski 1989, 145. Warto też zauważyć, że dla Janusza Żarnowskiego historia społeczna jest synonimem historii społeczeństwa; Żarnowski 1997, 29.

⁶ Żarnowski 2009, 195.

⁷ Kaelble 2010, 21.

⁸ Iggers 2010, 53.

⁹ Sieder 1990, 41.

¹⁰ M.in.: Bogucka 1996, 247-253.

umieszczano teksty dotyczące bardzo różnych grup społecznych i zjawisk, o tyle obecnie artykuły, które znajdują się w kolejnych tomach, będą koncentrować się wokół wybranych przez redakcję tytułowych problemów. W ten sposób odbiorcy uzyskają bardziej spójne, monograficzne ujęcia, dotyczące kluczowych zagadnień historii społecznej wczesnonowożytnej Rzeczypospolitej¹¹. Tematyka dotychczasowych pięciu tomów (2008-2018) to: społeczeństwo a polityka, społeczeństwo a przestępczość, społeczeństwo a rodzina, społeczeństwo a wojsko oraz społeczeństwo a elity.

Tabela 1: Zawartość serii „Społeczeństwo staropolskie” (starej i nowej)

Stulecie	„Społeczeństwo staropolskie. Studia i szkice”	„Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa”*
	Liczba artykułów	
XVI	13	3
XVII	2	12
XVIII	3	9
XVI-XVII	8	7
XVII-XVIII	4	2
XVI-XVIII	6	13
Razem	36 (33)**	46 (46)

Źródło: Obliczenia własne.

*Nie uwzględniłem piątego tomu, aby zachować proporcje.

**W nawiasie podałem liczbę autorów. Różni się ona od liczby artykułów, gdyż 3 nazwiska się powtarzają.

Z tabeli 1 wynika, że w nowej serii znacznie zmniejszyło się zainteresowanie XVI w., a zwiększyło stuleciami XVII i XVIII. Wzrosła też liczba artykułów syntetycznych, obejmujących całą epokę wczesnonowożytną.

Szlachta

Przyjrzyjmy się teraz tematyce badanej w ramach historii społecznej po 1989 r. Z grup społecznych epoki wczesnonowożytnej niesłabnące zainteresowanie polskich historyków dotyczy szlachty, choć koncentruje się ono przede wszystkim na jej działalności politycznej i militarnej. W pierwszych kilkunastu latach tego stulecia dużą popularnością cieszy się pisanie monografii

¹¹ Wyczański 1986, 13.

rodzin szlacheckich, m.in. Oleśnickich, Potockich, Konopackich, Wybickich i Kochanowskich¹². Z kolei biografie dotyczą przedstawicieli szlachty, takich jak trybunów szlachty wielkopolskiej Marcina Broniewskiego (1564-1624)¹³ i Franciszka Radzewskiego (1672-1748)¹⁴, jednak przede wszystkim magnatów, m.in.: Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki (1549-1616), Joachima Litawora Chreptowicza (1729-1812) i Aleksandra Józefa Sułkowskiego (1695-1762)¹⁵.

Tematyka dotycząca dziejów społecznych szlachty sensu stricto cieszy się już mniejszą popularnością. Szlachtę szesnastowieczną jako grupę opisał Andrzej Wyczański¹⁶. Powstało kilka prac na temat klientelizmu¹⁷. Niewielkie zainteresowanie wzbudziła natomiast mobilność społeczna i terytorialna (jedynie województwo chełmińskie)¹⁸ oraz przemoc szlachecka¹⁹. Słabo rozwinięte są badania nad urzędami różnych szczebli²⁰ i urzędami grodzkimi²¹.

Mieszczaństwo (i miasta)

W latach dziewięćdziesiątych XX w. zostały zapoczątkowane badania nad elitami miejskimi²². Zaczęto wydawać związane z tą tematyką źródła, jak choćby księgi przyjęć do prawa miejskiego, księgi miejskie, testamenty, a przede wszystkim spisy urzędników miejskich²³. Tu wspomnieć trzeba serię zatytułowaną „Spisy Urzędników Miejskich z Obszaru Dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego”. Do dziś ukazało się w jej ramach kilkanaście zeszytów dotyczących Śląska (t. 1: Złotoryja, Nysa, Legnica, Kłodzko, Świdnica), Prus Królewskich (t. 2: Toruń, Elbląg), Małopolski (t. 3: Kraków, Kazimierz, Bochnia, Bełżyce) i Ziem Ruskich (t. 7: Lwów, Przemyśl, Łuck). Nie przekłada się to jednak na opracowania, z nielicznych monografii dotyczących elit miejskich można wymienić tę dotyczącą Krakowa²⁴. Brakuje też prac monograficznych dotyczących życia codziennego mieszczaństwa miast i miasteczek²⁵ oraz zachodzących w nich procesów społecznych²⁶. Umiarkowanym zainteresowaniem cieszy się urbanizacja²⁷ i socjotopografia (Krosno, Toruń, Grodno, Lutomiersk)²⁸. Zwiększyła się za to liczba

---

¹² Pielas 2007; Wolski 2013; Nowosad 2014; Kupisz i Kozdrach 2014; Kowalkowski 2015.

¹³ Byliński 1994.

¹⁴ Głabiszewski 1999.

¹⁵ Kempa 2000; Tracki 2007; Perłakowski 2013.

¹⁶ Wyczański 2001.

¹⁷ Mączak 1994; Augustyniak 2001; Tygielski 2007; Kuras 2010.

¹⁸ Drzewiecki 2014.

¹⁹ Kamler 2011.

²⁰ Wyczański 1990; Korolko 1993; *Urzędy dworu monarszego* 1996; Łosowski 1997; *Urzędy państwowe* 2010.

²¹ Łosowski 2004; Jop 2003.

²² M.in.: *Elity mieszczańskie i szlacheckie* 1995; *Elita władzy miasta Krakowa* 2011.

²³ M.in.: Mikulski 2001; Dygdała 2002; Wiesiołowski i Wojciechowska 2003; *Urzędnicy miejscy, cechowi* 2005.

²⁴ Noga 2003.

²⁵ Siwiak 2015.

²⁶ M.in.: Mikulski, 2004.

²⁷ Kiryk 1994; Motylewicz 1993.

²⁸ Leśniak 1992; Mikulski 1999; Gordziejew 2002; Głąb 2017.

prac dotyczących stosunków demograficznych w miastach²⁹. Odnotować też trzeba zwrócenie uwagi historyków na problem przestępczości³⁰ oraz utrzymywania miast w czystości³¹.

Chłopi (i wieś)

Istotnym aspektem historiografii europejskiej po 1989 r. było kontynuowanie badań nad historią dolnej części piramidy społecznej³². Zauważyć jednak trzeba, że dzieje chłopów i wsi nie budziły po tymże roku większego zainteresowania polskich historyków. Spośród nielicznych prac wymienić można monografię poświęconą synom chłopskim z Małopolski, którzy zdobyli wyższe wykształcenie w okresie późnego odrodzenia³³, oraz problematykę wykorzystywania dokumentacji przez chłopów³⁴. Interesujące są badania nad religijnością ludności wiejskiej w Małopolsce w XVI-XVIII w., a także kwestią małżeństw i związków nieformalnych na wsi polskiej w czasach wczesnonowożytnych³⁵. Dodać też trzeba opracowanie przedstawiające chłopów jako pracowników najemnych we wsiach Małopolski w XVI i pierwszej połowie XVII w.³⁶ Sporadycznie pojawiało się zainteresowanie kwestią kondycji zdrowotnej chłopów³⁷. Nie budzi też większego zainteresowania samorząd chłopski³⁸. Niektóre z prac są z pogranicza historii społecznej i gospodarczej, jak choćby monografia dotycząca roli pieniądza w życiu chłopów na przełomie średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych³⁹.

Wprawdzie ostatnio coraz częściej ukazują się drukiem monografie wsi, jednak wyjątkowo zdarzają się takie, które dotyczą dziejów pojedynczej wsi w okresie staropolskim⁴⁰. Od kilku lat organizowane są sesje poświęcone dziejom wsi zachodniopomorskiej. Publikowane materiały posesyjne zawierają m.in. teksty dotyczące dziejów tamtejszych wsi w czasach wczesnonowożytnych⁴¹.

Badania nad rodziną

Z tematyki związanej z historią społeczną w miarę dobrze rozwijają się badania nad rodziną staropolską, a ich początku należy szukać w latach siedemdziesiątych XX w.⁴² Do intensyfikacji

---

²⁹ Kędelski 1992; Kurowska 2010; Kukło 2014, 51-78.

³⁰ Kamler 1991 oraz jego liczne artykuły; Mikołajczyk 1998, 2013; Kaczor 2005; Wojtucki 2014.

³¹ Sowina 2009; Kaczor 2015.

³² Iggers 2010, 105.

³³ Pietrzyk 1993.

³⁴ Łosowski 2013.

³⁵ Wiślicz 2001, Wiślicz 2012; Wyźga 2010, 157-171.

³⁶ Kamler 2006.

³⁷ Srogosz 1997, 85-104.

³⁸ Achremczyk 1990, 105-132.

³⁹ Guzowski 2008.

⁴⁰ Kupisz 1998.

⁴¹ M.in.: *Dzieje wsi pomorskiej* 2010.

⁴² Kukło 2001, 7-32; 2009.

tych badań po 1989 r. przyczynił się wzrost zainteresowania historią kobiet i życiem codziennym. Największe zainteresowanie budziła i oczywiście budzi w dalszym ciągu rodzina szlachecka⁴³, mniejsze zaś mieszczańska⁴⁴, chłopska⁴⁵, żydowska⁴⁶ i greckokatolicka⁴⁷. Podjęto przy okazji próby prześledzenia konfliktów rodzinnych i małżeńskich⁴⁸.

Kwestia poznania struktur rodzinnych jest o tyle istotna, że umożliwia lepsze zrozumienie przemian społecznych. Tymczasem jednak: „Nasza wiedza na temat zasięgu kontaktów społecznych i towarzyskich, zawodowych i rodzinnych, choć znacznie wzbogacona ostatnimi laty, pozostaje ciągle jeszcze wrywkowa, ograniczona bardziej do pojedynczych parafii wiejskich i mniejszych niż ludnych ośrodków miejskich”⁴⁹.

Mniejszości (etniczne i wyznaniowe)

Przed 1989 r. w historiografii polskiej mniejszą uwagę badacze poświęcali grupom społecznym o charakterze etnicznym. W tym zakresie sytuacja zauważalnie się poprawiła – zaczęto też podkreślać w tytułach niektórych prac, że Rzeczpospolita była ojczyzną wielu narodów i wyznań⁵⁰. Jednak za zasadną trzeba w tej materii uznać konstatację Urszuli Augustyniak, że określenie „Rzeczpospolita wielu narodów” jest „konstrukcją intelektualnie efektywną, lecz prowadzącą do fałszywego wyobrażenia o przeszłości”⁵¹.

W każdym razie po 1989 r. podjęto prace nad dziejami mniejszości etnicznych i wyznaniowych: mennonitami⁵², Włochami⁵³, Szkotami⁵⁴, Ormianami⁵⁵ i Karaimami⁵⁶. Najlepiej rozwinęły się jednak badania nad ludnością żydowską⁵⁷. Zainteresowanie historyków przyciągnęły wzajemne relacje chrześcijan i żydów w miastach⁵⁸, m.in. w Żółkwi i w Przemyślu w XVII i XVIII w.⁵⁹ Mniej jest prac syntetycznych dotyczących całego państwa⁶⁰. Wymienić też trzeba monografie

---

⁴³ M.in.: Kopczyński 2002, 29-47 oraz po kilka artykułów w pracach zbiorowych: *Rodzina i gospodarstwo domowe* 2008; *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo* 2012; Jakuboszczak 2016; Liedke 2016.

⁴⁴ Kuklo 1991; Głowacka-Penczyńska 2011, 131-147; Surdacki 2011, 227-244; Kuklo, 2012, 697-731 – tu podsumowanie badań na ten temat.

⁴⁵ Kopczyński 1998.

⁴⁶ Michałowska 2003, 59-74; 2012, 139-150.

⁴⁷ Rzemieniecki 2008, 71-80; 2009, 91-110.

⁴⁸ Kulesza-Woroniecka 2002; Bezzubik 2005, 7-74; Penkała 2017.

⁴⁹ Kuklo 2015, 34. Zob. też: Chojecki i Giza 2014, 151-156 i mapa według półwieczy.

⁵⁰ M.in.: *Pod wspólnym niebem* 2010.

⁵¹ Augustyniak 2009, 351.

⁵² Kizik 1994.

⁵³ Tygielski 2005.

⁵⁴ Guldon 1990; Kowalski 2014.

⁵⁵ Stopka 2000.

⁵⁶ Gąsiorowski 2008.

⁵⁷ Podsumowanie, w których ośrodkach naukowych, jak tematycznie prowadzone były studia żydowskie w Polsce w minionym trzydziestoleciu i jakie są perspektywy tych badań, w: *Studia żydowskie w Polsce* 2014.

⁵⁸ *Żydzi i mieszczanie w dawnej Rzeczypospolitej* 2003; Zarubin 2012; *Małżeństwo z rozsądku?* 2007, oraz Goldberg 2012.

⁵⁹ Gąsiorowski 2001; Krochmal 1996.

⁶⁰ Krupa 2009.

dotyczące władz gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu oraz sejmu Żydów litewskich⁶¹. Dobrze rozpoznane zostały ruchy mesjańskie rozwijające się na ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII w.⁶²

Kobiety i płeć

W późnych latach siedemdziesiątych XX w. w historiografii europejskiej rozpoczęła się dyskusja na temat roli kobiet i płci w historii. Doprowadziła ona do wskazania na znaczenie płci (*gender*) jako jednego z centralnych wymiarów społecznej nierówności, a także indywidualnego i kolektywnego powstawania tożsamości⁶³.

Przypomnieć trzeba, że w Polsce badania nad historią kobiet, a także erotyką w epoce wczesnonowożytnej zapoczątkowali na początku lat osiemdziesiątych XX w. Zbigniew Kuchowicz i Alojzy Sajkowski. Kolejne lata przyniosły wzrost zainteresowania tematyką kobiecą, które przejawiało się m.in. organizowaniem licznych sesji jej poświęconych⁶⁴. Zwrócono uwagę na status kobiety w polskim mieście⁶⁵ oraz zaczęto dostrzegać udział kobiet w życiu literackim i kulturalnym dawnej Polski⁶⁶. Powstawały biografie kobiet żyjących w XVI-XVIII w., przede wszystkim z rodzin magnackich, jak choćby księżnej Rozalii z Chodkiewiczów Lubomirskiej⁶⁷, Anny z Sanguszków Radziwiłłowej⁶⁸, Izabeli z Poniatowskich Branickiej⁶⁹ i Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej⁷⁰. Dużo rzadziej natomiast pojawiały się prace traktujące o kobietach jako grupie. Wymienić można pracę dotyczącą kobiet żyjących w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII w. oraz rozprawy dotyczące kobiet za klasztorными murami w XVII-XVIII w.⁷¹ Jeszcze gorsza sytuacja dotyczy badań nad mieszkankami wsi, które poznajemy jedynie przy okazji procesów o czary lub wykorzystywania przez mężczyzn, jak Zosię Kotównę⁷².

Pod koniec XX w. w trakcie posiedzeń Komisji Historii Kobiet Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk (zorganizowanej przez Marię Bogucką i Annę Żarnowską) powstała idea napisania historii kobiet na ziemiach polskich. W 2000 r. podczas zorganizowanego kolokwium

---

⁶¹ Michałowska 2000; Michałowska-Mycielska 2014.

⁶² Doktor 1998; 2004.

⁶³ Kocka 1999, 15.

⁶⁴ *Kobieta i rodzina w średniowieczu* 1998; *Partnerka, matka, opiekunka* 2000; *Kobieta i Męczyzna* 2015; *Per mulierem...* 2012; *Męczyzna w rodzinie i w społeczeństwie* 2010 (na 22 teksty 5 dotyczy epoki XVI-XVIII w.); *Kulturowe wzorce a społeczna praktyka* 2012. Tom zawiera teksty począwszy od starożytności, aż do końca XX w., w tym kilka dotyczących epoki wczesnonowożytnej.

⁶⁵ Karpiński 1995; Kuklo 1998.

⁶⁶ Targosz 1997; Dziechcińska 2001; Partyka 2004; Jakuboszczak 2008; Rott 2004; Słaby 2014; *Pisarki polskie dawnych epok* 1998; *Kobieta epok dawnych* 2008; Stasiewicz 1992; 2001.

⁶⁷ Jastrzębska 2005.

⁶⁸ Karkucińska 2000.

⁶⁹ *Izabela z Poniatowskich Branicka* 2014.

⁷⁰ Pietrzak 2016.

⁷¹ Głowacka-Penczyńska 2010; Borkowska OSB 1996; 2002; Gąsiorowska 2003; Gwioździk 2015.

⁷² Wyczański 2005.

odbyła się dyskusja nad stanem historiografii. W jej trakcie ujawniła się różnica zdań, w którym kierunku powinny pójść badania i w jakim ujęciu przedstawić tę historię. Mimo różnic poglądów powołano komitet redakcyjny planowanej syntezy. Symptomatyczne, że materiały z owej dyskusji ukazały się dopiero po 14 latach⁷³. Nie ukazała się natomiast, jak dotąd, planowana wieloautorska synteza. Doczekaliśmy się jedynie jednoautorskich syntez dotyczących historii kobiet w dawnej Rzeczypospolitej oraz w Europie⁷⁴.

Marta Kurkowska-Budzan zauważyła w 2003 r., że: „*Gender studies* w Polsce nadal jeszcze utożsamiane są ze studiami kobiecymi, mimo oczywiście świadomości, że dotyczą one wszystkich płci konstruowanych przez dominującą kulturę (męską, patriarchalną) i na jej marginesie (geje, lesbijki)”⁷⁵. Ta sytuacja, jak się wydaje, nadal się utrzymuje. Sporadycznie publikowane są prace poświęcone antykoncepcji⁷⁶ czy homoseksualizmowi w dawnej Rzeczypospolitej⁷⁷, a i to w tym przypadku autorami nie są historycy, tylko literaturoznawcy, bardziej otwarci na tę tematykę.

Życie codzienne

Jak już wspomniałem, w latach osiemdziesiątych XX w. szybko zaczęła zwiększać się liczba tematów pozostających w kręgu zainteresowania historii społecznej, w tym tematyka życia codziennego. W związku z tym i w naszej historiografii zaczęły się pojawiać prace poruszające te aspekty dnia codziennego, które wcześniej w ogóle nie budziły zainteresowania, takie chociaż jak śmierć, obyczaje pogrzebowe i stosunek do zmarłych⁷⁸. Nie tylko kres życia człowieka oraz związane z nim zachowania i zwyczaje wzbudziły zainteresowanie. Pojawiły się również prace traktujące o obyczajach związanych z narodzinami, chrzcinami i weselami⁷⁹. Zaczęto się także interesować dzieciństwem, młodością i starością⁸⁰, a ponadto higieną, czystością, brudem i zdrowiem⁸¹. Pojawiło się zainteresowanie uczuciami ludzkimi, smutkiem, troskami i radością, wyrażanymi łzami i śmiechem⁸².

---

⁷³ *Dzieje kobiet w Polsce* 2014. W tymże tomie artykuł dotyczący interesującej nas epoki: Karpińska 2014, 53-74.

⁷⁴ Bogucka 1998; 2005.

⁷⁵ Kurkowska-Budzan 2003, 168.

⁷⁶ Kukło 1990/91, 19-55.

⁷⁷ Nastulczyk i Oczko 2012.

⁷⁸ M.in.: Kizik 1998; *Kultura funeralna ziemi wschowskiej* 2010; *Nie wszystkich umrę* 2015.

⁷⁹ Kizik 2001; *Wesela, chrzciny i pogrzeby* 2001; Bogdan 2009; Manyś 2014; Targosz 2007.

⁸⁰ Żołądź-Strzelczyk 2002; *Od narodzin do wieku dojrzałego* 2002; *Starość na ziemiach polskich* 2010; Żołądź-Strzelczyk i Kabacińska-Łuczak 2012; *W kręgu rodziny epok dawnych* 2014; Kabacińska 2007.

⁸¹ *Wśród córek Esculapa* 2009; 2015; Srogosz 1993; *Choroba i śmierć* 2010 (kilka tekstów dotyczy epoki wczesnonowożytnej); Stojek-Sawicka 2014; Węglorz 2015; *Czystość i brud* 2015.

⁸² *Śmiech i łzy* 2003; Osiński 2009; Poraziński 2015; *Między barokiem a oświeceniem* 2006; *Kultura radości na Ziemi Wschowskiej* 2013; *Przyjemność w kulturze epoki rozumu* 2011.

Nie rozwinęły się na szerszą skalę badania nad życiem codziennym szlachty polskiej⁸³. Pojawiły się za to prace oraz wydawnictwa źródłowe (przede wszystkim korespondencja) dotyczące dnia codziennego administratorów i urzędników różnego szczebla dóbr magnackich⁸⁴.

Po 1989 r. kontynuowano badania nad dziejami opieki społecznej⁸⁵, przytułków dla ubogich⁸⁶ oraz społecznych konsekwencji epidemii⁸⁷.

Instytucje kościelne i wyznania

Historia religii i wyznań w większości przypadków uprawiana jest przez historyków badających wyznanie, do którego sami przynależą, a często są też duchownymi lub gorliwymi wiernymi. Jak zauważył jeden z francuskich historyków: „Zainteresowanie funkcjonowaniem lub imaginariem jakiejś społeczności religijnej, do której sami nie należymy, jest czymś równie nieprzyzwoitym, jak podglądanie sąsiadów w ich sypialni”⁸⁸. Jak się wydaje, podobnie jest i w Polsce.

W Polsce dominują oczywiście badania nad dziejami Kościoła rzymskokatolickiego. Z interesującej nas problematyki wymienić należy monografię podsumowującą dotychczasowy stan wiedzy na temat struktury oraz funkcji pełnionych przez parafie w Rzeczypospolitej w XV-XVIII w.⁸⁹ Otrzymaliśmy też obszerną monografię, z cennym aneksem, na temat geografii struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w drugiej połowie XVIII w.⁹⁰, a także, zebraną w trzech tomach, dokumentację statystyczno-kartograficzną na temat stanu i struktury wyznaniowej na kresach południowo-wschodnich w tym samym okresie⁹¹.

Pojawiły się badania prozopograficzne nad duchowieństwem katolickim⁹². Nieodmiennym zainteresowaniem cieszy się biografistyka; mamy więc biografie biskupów: krakowskiego Piotra Tomickiego (1464-1535), warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego (1698-1776), wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego (1726-1794) i krakowskiego Jakuba Zadzika (1582-1642)⁹³, a także arcybiskupów gnieźnieńskich: Jana Łaskiego (1456-1531) i Michała Stefana Radziejewskiego (1645-1705)⁹⁴. Dużo rzadziej pojawiają się jednak biografie duchownych nie pełniących tak eksponowanych urzędów⁹⁵.

---

⁸³ M.in.: Gałąj 1998.

⁸⁴ Bąkowski-Kois 2005; *Administracja i życie codzienne* 2009; *Codziennie kłopoty, wielkie interesy* 2013; „*Interes WP Pana wspomniałem Królowi Jmci*” 2007; „...*jak sobie pościelemy na tym sejmie, tak spać będziemy...*” 2010.

⁸⁵ Kropidłowski 1992; Surdacki 2015; Chyła 2015; Maludzińska 2015.

⁸⁶ *Szpitalnictwo w dawnej Polsce* 1998; *Charitas. Miłosierdzie i opieka* 1999; Komaryńska 2010.

⁸⁷ Karpiński 2001; Kracik 1991; Srogosz 1997; *Dżuma, ospa, cholera* 2012.

⁸⁸ Wirth 2017, 369.

⁸⁹ Litak 2004. Zob. też: Jabłońska, 2013.

⁹⁰ Szady 2010.

⁹¹ Budzyński 2005; 2006; 2008.

⁹² Kopiczko 2000; Nowicki 2003; 2008; Różański 2010; *Clerus decanatus plesensis* 2015.

⁹³ Odrzywolska-Kidawa 2004; Dygdała 1994; Kasabuła 1998; Dorobisz 2000.

⁹⁴ Tafiłowski 2007; Kawecki 2005.

⁹⁵ Graff 2019.

Po 1989 r. wydawano akta wizytacji poszczególnych diecezji, dekanatów i parafii. Dotyczyło to różnych Kościołów funkcjonujących na obszarze dawnej Rzeczypospolitej: rzymskokatolickiego, luterańskiego, prawosławnego i unickiego.

Zaczęto opracowywać dzieje poszczególnych diecezji, jedną z najlepiej opracowanych po 1989 r. jest diecezja pomezajska⁹⁶. Nie tylko diecezje katolickie pozostawały w kręgu zainteresowań historyków; swoich badaczy znalazły też diecezje unickie: przemyska i kijowska w końcu XVIII w.⁹⁷ i włodzimiersko-brzeska w XVIII w.⁹⁸, oraz prawosławne diecezje chełmska⁹⁹ i kijowska¹⁰⁰. Sporo uwagi poświęcono bractwom religijnym, zarówno rzymskokatolickim, jak i prawosławnym¹⁰¹.

Z badań nad zakonami, które działały w Rzeczypospolitej w czasach wczesnonowożytnych, szczególnie dobrze rozwinięte są te, które dotyczą dziejów jezuitów¹⁰². Spośród licznych prac odnoszących się do czasów wczesnonowożytnych wymienić można m.in. publikacje dotyczące seminariów diecezjalnych prowadzonych przez jezuitów w epoce wczesnonowożytnej oraz wpływu pierwszego pokolenia polskich jezuitów na życie kulturalne i religijne Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI w.¹⁰³

Dużo mniejsze zainteresowanie budzi religijność społeczeństwa w XVI-XVIII w. Wymienić można zaledwie kilka pracy dotyczących religijności mieszkańców Podlasia¹⁰⁴, Kujaw¹⁰⁵ oraz na polskich pograniczach¹⁰⁶. Wspomnieć też trzeba pracę dotyczącą idei oświeceniowych w polskim Kościele katolickim¹⁰⁷.

Po 1989 r. były kontynuowane badania nad reformacją i protestantyzmem. Jednym z ugrupowań protestanckich, które nadal budziło zainteresowanie historyków, byli bracia polscy (unitarianie, arianie)¹⁰⁸. Powstało kilka prac ukazujących różne aspekty dziejów reformacji i jej skutków. Otrzymaliśmy więc obszerną monografię poświęconą zabiegom protestantów i prawosławnych w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w., chcących zapewnić sobie zdobyte swobody wyznaniowe w walce w kontrreformacją¹⁰⁹. Kilka prac dotyczy dziejów reformacji i protestantyzmu

---

⁹⁶ M.in.: Józefczyk 2012; 2013; 2015; Zawadzki 2013.

⁹⁷ Nabywaniec 1992/93, 9-294; 1998.

⁹⁸ Wereda 2014.

⁹⁹ Bobryk 1999; 2005.

¹⁰⁰ Gil i Skoczylas 2014; *Studia z dziejów i tradycji* 2009.

¹⁰¹ Flaga 2004; Lorens 2005; *Bractwa religijne w średniowieczu* 2014.

¹⁰² M.in.: Obirek 1996.

¹⁰³ Piechnik 2001; Łukaszewska-Haberkowa 2014.

¹⁰⁴ Bosiacka 2014.

¹⁰⁵ *Religijność na Kujawach* 2003.

¹⁰⁶ *Religijność na polskich pograniczach* 2005.

¹⁰⁷ Szczurowski 2014.

¹⁰⁸ Kolarzowski 2009; Ogonowski 2015.

¹⁰⁹ Kempa 2007; 2016.

w Prusach Królewskich¹¹⁰, a wśród nich syntetyczny, oparty na szerokiej kwerendzie źródłowej obraz funkcjonowania protestantów w dobrach prywatnych w tejże prowincji od drugiej połowy XVII do drugiej połowy XVIII w.¹¹¹ Nasza wiedza wzbogaciła się o stosunek szlachty litewskiej do wyznań reformacyjnych¹¹² oraz działalność Radziwiłłów birżańskich jako protektorów prawosławia w XVII w.¹¹³

Ukazały się drukiem biografie kilku działaczy protestanckich. Spośród nich odnotować trzeba pracę dotyczącą Bartłomieja Bythnera starszego (ok. 1559-1629)¹¹⁴ oraz biografie Zbigniewa Gorajskiego (1596-1655)¹¹⁵ i śląskiego reformatora Kaspra Schwenckfelda (1490-1561)¹¹⁶. Przypomniana została też postać jednego z najważniejszych i najoryginalniejszych polskich reformatorów, pastora, hebraisty, tłumacza i pisarza Szymona Budnego (1530-1593)¹¹⁷. Zwrócono również uwagę na to, że Mikołaj Rej był nie tylko poetą i prozaikiem, lecz także protestanckim teologiem¹¹⁸.

W 2010 r. ukazał się tom zawierający postulaty badawcze dotyczące badań nad reformacją w Polsce, których autorami byli badacze młodego i średniego pokolenia¹¹⁹. Był on zarazem pierwszym tomem nowo powstałej serii „Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej”¹²⁰. Wspomnieć też trzeba o serii „Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w Dialogu z Europą. Hermeneutyka Wartości”, w ramach której ukazało się kilkanaście tomów, m.in. dotyczące antytrynitaryzmu i luteranizmu w dawnej Rzeczypospolitej¹²¹.

Zaznaczyć jednak trzeba, że jak dotąd nie powstała nowoczesna polska synteza reformacji w Polsce, choć w 2000 r. opublikowano kolejną syntezę reformacji w państwie polsko-litewskim autorstwa niemieckiego historyka¹²².

Podsumowanie

Przed kilku laty Janusz Żarnowski, pisząc o badaniach nad historią społeczną w Polsce, stwierdził m.in., że w tych odnoszących się do epoki wczesnonowożytnej dominują „klasyczne ujęcia strukturalne, operujące kategoriami stanów, grup społeczno-zawodowych, oraz analiza kategorii i terminów związanych z pozycją społeczną i urzędami ziemskimi i dworskimi. Obok

---

¹¹⁰ Paprocka 2009; Kościelak 2012; Sławiński 2002; Piszcz 1995.

¹¹¹ Klemp 1994.

¹¹² Liedke 2004.

¹¹³ Degiel 2000.

¹¹⁴ Pawelec 2008.

¹¹⁵ Kupisz 2000.

¹¹⁶ Wąs 2005.

¹¹⁷ Kamieniecki 2002.

¹¹⁸ Maciuszko 2002.

¹¹⁹ *Reformacja w dawnej Rzeczypospolitej* 2010.

¹²⁰ Do dziś ukazało się sześć tomów tej serii.

¹²¹ M.in.: *Antytrynitaryzm w Pierwszej Rzeczypospolitej* 2017; *Luteranizm w kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej* 2017.

¹²² Schmidt 2000. Syntezą taką nie jest, wbrew zapowiedzi, praca: Ptaszyński 2018.

tego, ale chyba znacznie rzadziej, pojawiają się kwestie związane z przynależnością etniczną i wspólnotami etniczno-wyznaniowymi, z rodziną, genealogią, z problematyką kobiet, pracy itd.”¹²³. Uznał w związku z tym, że w badaniach polskich „dominuje kształt historii społecznej wytworzony w latach 50.-60. na Zachodzie i pod koniec ubiegłego stulecia w pewnym sensie już konserwatywny”¹²⁴.

Krytyka Janusz Żarnowskiego była częściowo uzasadniona, choć patrząc na tytuły publikacji dotyczących historii społecznej epoki wczesnonowoczesnej w państwie polsko-litewskim w XVI-XVIII w., daje się zauważyć, że tematyka badań nie odbiega w zasadzie od tej podejmowanej przez historiografię europejską i światową, a najnowsze kierunki badań stosunkowo szybko pojawiają się również w Polsce. Faktem jest jednak, że często to zainteresowanie kończy się po zorganizowaniu konferencji, opublikowaniu pojedynczych prac lub artykułach sygnalizujących dany problem albo temat. Przykładem może tu być krótkotrwałe zainteresowanie oddziaływaniem człowieka na otaczające go środowisko naturalne oraz wykorzystywanie takich energii jak woda, wiatr, drewno i węgiel¹²⁵. Podobnie jest z kwestią klimatu¹²⁶. Nie wzbudził też prawie żadnego zainteresowania stosunek ludzi do zwierząt w czasach wczesnonowoczesnych, ukazał się zaledwie jeden artykuł, a i to poświęcony kwestiom prawnym¹²⁷. Pojawia się niewiele prac poświęconych małym społecznościom lokalnym¹²⁸.

Bez wątplenia wzrosła za to liczba publikacji poświęconych historii kobiet. Pojawiła się dosyć liczna grupa, przede wszystkim historyczek młodszego pokolenia, które dosyć intensywnie pracują nad dziejami kobiet w XVI-XVIII w., chociaż przede wszystkim szlachcianek. Wzrosło również zainteresowanie badaniami nad rodziną. Cezary Kukło w 2015 r. zauważył jednak, że badania „nad odtworzeniem demograficznych dziejów polskich rodzin prowadzone były głównie wysiłkiem indywidualnych badaczy, bez szerszego powiązania instytucjonalnego i – niestety – niewiele się zmieniło pod tym względem do dziś”¹²⁹.

Bardzo schematycznie prowadzone są badania nad dziejami Kościołów, przede wszystkim rzymskokatolickiego. Większość prac, napisanych przez historyków związanych z instytucjami Kościoła katolickiego, to jednak hagiografia¹³⁰. Brakuje prac nie obarczonych uległością wobec katolicyzmu, a artykuły krytycznie przedstawiające dzieje tego wyznania pojawiają się

---

¹²³ Żarnowski 2011, 157-158.

¹²⁴ Żarnowski 2011, 158.

¹²⁵ „Woda i wiatr, drewno i węgiel” 2008.

¹²⁶ M.in.: Nyrek 1992; Oliński 2002, 49-85; Przybylak et al. 2004, 5-31; Nowosad et al. 2007, 21-60; *Historia – klimat – przyroda* 2018; *Ekobiografia Krakowa* 2018.

¹²⁷ Gogłóza 2017, 63-78.

¹²⁸ Wyżga 2011.

¹²⁹ C. Kukło, 2015, 16.

¹³⁰ Zob. np. syntezę: Kumor 2004.

sporadycznie¹³¹. Większego zainteresowania nie wzbudziła choćby kwestia konfesjonalizacji rozumiana jako proces równoległego formowania się religijnych tożsamości w warunkach konkurencji, ale też wzajemnych powiązań w czasach wczesnonowożytnych¹³². Badania nad konfesjonalizacją umożliwiły w historiografii zachodnioeuropejskiej spojrzenie porównawcze na krajobraz religijny i tym samym stworzyły dystans do historii własnego wyznania. Ukazały również bardzo silny związek między religią z jednej strony, a państwem i społeczeństwem z drugiej.

Oprócz braku badań nad niektórymi tematami zauważalna jest też ostatnio pewna niekonsekwencja z nimi związana. Dużym nakładem sił i środków wydawane są serie źródeł, które następnie są wykorzystywane w bardzo małym stopniu. Jednym z największych osiągnięć jest ostatnio bez wątpienia ukazanie się drukiem serii „Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy” oraz spisów urzedników miejskich. Opublikowano kilkadziesiąt tomów, ale jak dotąd nie podjęto szerszych badań nad elitami szlacheckimi i mieszczańskimi¹³³, mimo że: „Spisy urzedników pozwalają nam zinwentaryzować tę grupę, możemy ją następnie obudować prozopografią przedstawicieli poszczególnych szczebli elit, a zatem pogłębić naszą wiedzę o konkretnych ludziach i społecznym kontekście ich działań”¹³⁴.

Wspomnieć trzeba o niewielkim, w przeciwieństwie do historiografii światowej, zainteresowaniu procesami o czary, które wcale licznie przeprowadzano na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w czasach wczesnonowożytnych (pomijam tu dwie prace, które ostatnio ukazały się w języku angielskim, mocno obudowane metodologicznie, ale za to słabe źródłowo). Po opublikowaniu w 1952 r. pracy Bogdana Baranowskiego ponad 50 lat później ukazała się, mimo braku badań podstawowych, kolejna synteza dotycząca procesów o czary w Polsce w XV-XVIII w.¹³⁵ Dziwi nieco brak szerszego zainteresowania polskiej historiografii problematyką, która w innych krajach od początku lat siedemdziesiątych XX w. jest przedmiotem szerokiej debaty, a liczba monografii, które się ukazują każdego roku, przekracza możliwości percepcji pojedynczego historyka. Wydaje mi się, że brak zainteresowania polskich historyków wynika z niedoceny roli, jaką wiara w czary i związane z nią procesy odgrywała w życiu społecznym i codziennym wsi oraz miasteczek w państwie polsko-litewskim¹³⁶. Liczba stosów, które płonęły w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w., burzy też utrwalony w historiografii, chociaż mylny, obraz „państwa bez stosów”.

Janusz Żarnowski zwrócił uwagę, że w trakcie XVIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Olsztynie w 2009 r. ani jedna sekcja, ani jedno sympozjum nie dotyczyło historii

---

¹³¹ Butterwick 2004, 103-126.

¹³² M.in.: Kozyrski 2013; Wijaczka 2018, 13-29.

¹³³ Można tu wymienić: Kamler 2006a; Noga 2003.

¹³⁴ Mikulski 2009, 285. Choć trzeba dodać, że do tego potrzebne byłyby źródła uzupełniające, jak choćby spisy podatkowe.

¹³⁵ Pilaszek 2008.

¹³⁶ Wijaczka 2016.

społecznej, dodając, że świadczy to o tym, że „historia społeczna jako kierunek badań nadal nie jest szczególnie atrakcyjna dla polskich historyków”¹³⁷, choć, jak dodał, są badane problemy związane z pojęciem historii społecznej. Na następnym Zjeździe PTH, w Szczecinie w 2014 r. sytuacja była już dużo lepsza, gdyż odbyło się sympozjum zatytułowane „Od społeczeństwa tradycyjnego do społeczeństwa nowoczesnego. Przemiany społeczno-demograficzne na tle standardów i jakości życia” oraz sesja „Kondycja demograficzna rodziny na ziemiach polskich w XVI-XIX wieku”, a 6 z 10 wygłoszonych tam referatów dotyczyło epoki wczesnonowoczesnej. Kolejnym sympozjum w całości poświęconym historii społecznej w epoce wczesnonowoczesnej było spotkanie poświęcone „Elitom miast Królestwa Polskiego, Pomorza, Śląska i Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII w.” Historia społeczna pojawiła się też w sympozjum „Kobiety w wojnach i konfliktach polityczno-społecznych”, jednak wszystkie referaty dotyczyły XIX-XX w.¹³⁸

O słabnącym zainteresowaniu problematyką historii społecznej epoki wczesnonowoczesnej może świadczyć zawartość sztandarowego czasopisma związanego z historią społeczną (i gospodarczą), a mianowicie powołanych do życia w 1932 r. „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych” (RDSG). Czasopismo to po 1989 r. przeżywało kłopoty wydawnicze (łączone tomy, przerwy w wydawaniu). Sytuacja wróciła do normy dopiero w 1998 r. i od tej pory czasopismo ukazuje się regularnie jako rocznik.

Tabela 2: Liczba artykułów dotyczących historii społecznej czasów wczesnonowoczesnych na łamach RDSG w latach 1990-2017

Tom	Rok	Liczba artykułów w tomie - ogółem	Liczba artykułów dotyczących XVI-XVIII wieku	
			ogółem	historia społeczna
51/52	1990/1991	8	3	2
53/54/55	1992/-1995	6	3	2
56/57	1996/1997	3	-	-
58	1998	12	3	2
59	1999	6	-	-
60	2000	4	-	-
61	2001	6	1	-
62	2002	8	4	3
63	2003	8	1	1
64	2004	4	-	-
65	2005	4	-	-

¹³⁷ Żarnowski 2009, 192.

¹³⁸ *XIX Powszechny Zjazd Historyków Polskich* 7, 24-25, 32, 42, 48.

66	2006	6	3	2
67	2007	4	-	-
68	2008	6	-	-
69	2009	7	2	1
70	2010	10	4	-
71	2011	5	1	-
72	2012	7	-	-
73	2013	10	2	1
74	2014	12	6	6
75	2015	4	4	4
76	2016*	16	4	1
77	2017	13	5	2
Ogółem: 23		187	46	27

*W 2016 r. ukazał się też tom specjalny, zawierający materiały konferencji naukowej „Miasta prywatne w sieci miejskiej Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, Zamość, 23-24 kwietnia 2015. Wszystkie zawarte w nim artykuły, w liczbie 17., dotyczyły historii społecznej. Nie wliczam ich do obliczeń, gdyż zaciemniałoby to rzeczywisty obraz tematyki publikowanej w czasopiśmie.

Źródło: Obliczenia własne.

Artykuły poświęcone historii społecznej czasów wczesnonowożytnych na łamach RDSG po 1989 r. stanowiły zaledwie około 14,5% ogółu. Większość opublikowanych w tym czasopiśmie artykułów poświęcona była więc innym epokom, przede wszystkim XIX i XX w., w tym także historii gospodarczej.

Czy w związku z tym przed historią społeczną epoki wczesnonowożytnej lepsze lata? Nie sądzę. Większość historyków zajmujących się tym okresem dziejów preferuje historię polityczną lub szeroko rozumianą historię kultury. Wynika to pośrednio z polityki historycznej prowadzonej przed państwo po 1989 r. Polityka ta prowadzona jest pod hasłem: „Bóg, Honor i Ojczyzna” (o społeczeństwie nie ma w nim słowa), i determinuje nie tylko postawy społeczne, lecz także wpływa na badania historyczne.

Poza tym Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, a za nim władze uniwersytetów, rektorzy i dziekani działają ostatnimi laty według zasady działania partii politycznych. Co cztery lata wybory, w naszym przypadku – co cztery lata parametryzacja. Chcąc otrzymać większe pieniądze na badania, trzeba stanąć do wyścigu, aby na mecie pierwszemu „złapać” literę A+. To powoduje, że w ocenie parametrycznej potrzebne są przede wszystkim punkty, zdobyte w jak najkrótszym czasie. A to powoduje, że nie liczy się jakość, lecz efekt(owność). Widać przerost formy nad treścią. Prawie nikogo nie interesuje merytoryczny poziom artykułów publikowanych w czasopiśmie historycznych. Najważniejsze jest, aby był napisany po angielsku, a jeśli jest po

polsku, to był zaopatrzony w streszczenie, oczywiście po angielsku (gdyż innych języków kongresowych decyzji już nie znają), aby był abstrakt, streszczenie, słowa kluczowe i bibliografia na końcu artykułu. Bibliografia zawiera jedynie opracowania, uporządkowane w taki sposób, aby prywatnym firmom łatwiej było sporządzać wykaz cytowań. Co ciekawe, nikt nie chce, aby w bibliografii zamieszczane były źródła archiwalne oraz wydawnictwa źródłowe.

Zauważyć też można, że powołuje się do życia Narodowy Program Rozwoju Humanistyki i wydaje całkiem spore pieniądze na wydawanie źródeł, które następnie, w kontraście do monografii, a przede wszystkim do artykułów, ocenia się bardzo nisko punktowo. Dlatego też nie przewiduję, aby w najbliższym czasie ktoś zechciał zabrać się choćby do ponownego – z naukowego punktu widzenia jak najbardziej zasadnego – wydania serii: „Źródła dziejowe – Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym”.

Bibliografia:

Achremczyk, Stanisław. 1990. Samorząd chłopski na Żuławach Malborskich w XVI-XVIII wieku. W: *Samorzady i reprezentacja chłopskie w Europie północnej u progu nowożytności (XV-XVIII wiek)*, red. Antoni Czacharowski, 105-132. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI-XVIII wieku, red. Urszula Augustyniak. 2009. Warszawa: Wydawnictwo DIG, Instytut Historyczny UW.

Antytrynitaryzm w Pierwszej Rzeczypospolitej w kontekście europejskim. Źródła-rozwoj-oddziaływanie, red. Michał Choptiany, Piotr Wilczek. 2017. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

Augustyniak, Urszula. 2001. *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640). Mechanizmy patronatu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper”.

Augustyniak, Urszula. 2009. Moja wizja epoki – jak ja interpretować (klucze interpretacyjne). W: *Spojrzenie w przeszłość*, t. 1: *Średniowiecze i nowożytność. Konferencja Muzeum Historii Polski, Jadwisin, 25-26 października 2007 r.*, red. Zespół, 336-351. Warszawa: Muzeum Historii Polski.

Bąkowski-Kois, Dariusz. 2005. *Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej. Studium z historii mentalności 1704-1726*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.

Bezzubik, Edyta. 2005. Konflikty małżeńskie w Polsce nowożytnej – na podstawie separacji i rozwiązań małżeństw z oficjalatów krakowskiego, poznańskiego i wrocławskiego z lat 1597-1697. *Genealogia*, 17, 7-74.

Bobryk, Witold. 2005. *Duchowieństwo unickie diecezji chełmskiej w XVIII wieku*. Lublin: Towarzystwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.

Bogdan, Danuta. 2009. *Ceremonie ślubne i renesansowa muzyka weselna w Królewcu w latach 1585-1645*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Bogucka, Maria. 2005. „Gorsza pleć”. *Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Bogucka, Maria. 1998. *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI-XVIII wieku na tle porównawczym*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Bogucka, Maria. 1996. Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 3, 247-253.

Borkowska, Małgorzata OSB. 2002. *Panny siostry w sarmackim świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Borkowska, Małgorzata OSB. 1996. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Bosiacka, Anna. 2014. *Religijność na Podlasiu w świetle ksiąg cudów z XVI-XVIII wieku*. Warszawa: Liber.

Bractwa religijne w średniowieczu i w okresie wczesnonowożytnym (do końca XVIII wieku), red. Dominika Burdzy, Beata Wojciechowska. 2014. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

Budzyński, Zbigniew. 2005. 2006. 2008. *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*; t. 2: *Atlas geograficzno-historyczny*; t. 3: *Studia z dziejów społecznych*. Przemyśl-Rzeszów: Wydawnictwo Naukowe TPN, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Burke, Peter. 2000. *Historia i teoria społeczna*, tłum. Małgorzata Łamacz. Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Butterwick, Richard J. 2004. „Intrighi e simonie”. Wokół biskupstwa krakowskiego w roku 1789. *Kwartalnik Historyczny*, 111 (3), 103-126.

Byliński, Janusz. 1994. *Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku, red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński. 1999. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

Chojecki, Dariusz K., Giza Andrzej. 2014. Wizualizacja badań w mikroskali opublikowanych w „Przeszłości Demograficznej Polski” za lata 1967-2012 (t. 1-31). W: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło, 151-156. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy.

Choroba i śmierć w perspektywie społecznej w XIII-XXI wieku, red. Dariusz K. Chojecki, Edward Włodarczyk. 2010. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Chyła, Dariusz. 2015. *Opieka społeczna na Kujawach w latach 1577-1772*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Czystość i brud. Higiena nowożytna (XV-XVIII w.), red. Walentyna Korpalska, Wojciech Ślusarczyk. 2015. Bydgoszcz: Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera.

Degiel, Rafał. 2000. *Protestanci i prawosławni. Patronat wyznaniowy Radziwiłłów birżańskich nad Cerkwią prawosławną w księstwie śluskim w XVII w.* Warszawa: Neriton.

- Doktór, Jan. 2004. *Początki chasydyzmu polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Doktór, Jan. 1998. *Śladami Mesjasza-Apostaty. Żydowskie ruchy mesjańskie w XVII i XVIII wieku a problem konwersji*. Wrocław: Leopoldinum.
- Dorobisz, Janusz. 2000. *Jakub Zadzik (1582-1642)*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Drzewiecki, Bartosz. 2014. *Szlachta województwa chełmińskiego w latach 1454-1772. Mobilność społeczna i terytorialna*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Dygdała, Jerzy. 1994. *Adam Stanisław Grabowski (1698-1766), biskup, polityk, mecenas*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Dygdała, Jerzy. 2002. *Urzędnicy miejscy Torunia 1651-1793*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Dziechcińska, Hanna. 2001. *Kobieta w życiu i literaturze XVI i XVII wieku. Zagadnienia wybrane*. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. Krzysztof A. Makowski. 2014. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Dzieje wsi pomorskiej. VIII międzynarodowa konferencja naukowa. Kłopotowo, gmina Dygowo, powiat kołobrzeski, 15-17 maja 2009. Materiały*, red. Andrzej Chłudziński, Radosław Gaziński. 2010. Dygowo-Pruszcz Gdański: Gminny Zespół Oświaty i Kultury.
- Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708-1711*, red. Edmund Kizik. 2012. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska.
- Ekobiografia Krakowa*, red. Adam Izdebski, Rafał Szymtka. 2018. Kraków: Znak Horyzont.
- Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVII wieku). Zbiór studiów*, red. Zdzisław Noga. 2011. Kraków: Antykwa.
- Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV-XVIII wieku. Zbiór studiów*, red. Jacek Staszewski. 1995. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Flaga, Jerzy. 2004. *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Gałąj-Dempniak, Renata. 1998. *Życie codzienne szlachty polskiej w okresie sarmatyzmu*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe US.
- Gąsiorowska, Patrycja. 2003. *Życie codzienne w klasztorze klarysek krakowskich od XIII do końca XVIII wieku*. Kraków: Instytut Studiów Franciszkańskich.
- Gąsiorowski, Stefan. 2001. *Chrześcijanie i żydzi w Żółkwi w XVII i XVIII wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Gąsiorowski, Stefan. 2008. *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV-XVIII wieku*. Kraków-Budapeszt: Wydawnictwo Austeria.
- Gil, Andrzej. 2005. *Chełmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja*. Lublin: Towarzystwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.

Gil, Andrzej. 1999. *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska.

Gil, Andrzej. Skoczylas, Ihor. 2014. *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji. Metropolia kijowska w latach 1458-1795*. Lublin-Lwów: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

Glabiszewski Przemysław. 1999. *Franciszek Radzewski. Wielkopolski działacz szlachecki i pisarz polityczny czasów saskich*. Poznań: Wydawnictwo PTPN.

Głąb, Zbigniew. 2017. *Socjotopografia Lutomska (XIII-XVIII w.)*. Łódź: Wydawnictwo Księży Młyn.

Głowacka-Penczyńska, Aneta. 2010. *Kobieta w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Głowacka-Penczyńska, Aneta. 2011. Rodzina staropolska w świetle źródeł z małych miast wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. W: *Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, red. Iwona Dacka-Górczyńska, Andrzej Karpiński, 131-147. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Gogłóza, Włodzimierz. 2017. Nieme bestie – podmiotowość prawna zwierząt w krzywym zwierciadle średniowiecznego i wczesnonowożytnego procesu sądowego. W: *Sprawiedliwość dla zwierząt*, red. Barbara Błońska, Włodzimierz Gogłóza, Witold Klaus, Dagmara Woźniakowska-Fajst, 63-78. Warszawa: Instytut Prawny PAN, Stowarzyszenie „Otwarte Klatki”.

Goldberg, Jakub. 2012. *Żydzi w społeczeństwie, gospodarce i kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Gordziejew, Jerzy. 2002. *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Graff, Marcin. 2019. *Marcin Campius Wadowita (ok. 1567-1641). Duchowny i profesor Uniwersytetu Krakowskiego*. Kraków: Societas Vistulana.

Guldon, Zenon. 1990. *Żydzi i Szkoci w Polsce w XVI-XVIII wieku. Studia i materiały*. Kielce: WSP Kielce.

Guzowski, Piotr. 2008. *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*. Kraków: Wydawnictwo Avalon.

Gwioździk, Jolanta. 2015. *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*. Katowice Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Historia – klimat – przyroda. Perspektywa antropocentryczna, red. Piotr Oliński, Wojciech Piasek. 2018. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

Hobsbawm, Eric. 1980. The Revival of Narrative. Some Comments. *Past and Present*, 86, s.???

Iggers, Georg G. 2010. *Historiografia XX wieku. Przegląd kierunków badawczych*, tłum. Agnieszka Gadzała. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Izabela z Poniatowskich Branicka. Życie i działalność publiczna, red. Cezary Kukło. 2014. Białystok: Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.

Jabłońska, Anna. 2013. *Funkcje społeczne parafii archidiakonatu gnieźnieńskiego w XVII wieku*. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego.

- Jakuboszczak, Agnieszka. 2008. *Sarmacka dama: Barbara Sanguszkowa (1718-1791) i jej salon towarzyski*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Jakuboszczak, Agnieszka. 2016. *Rodzina i rodzinność szlachcianek wielkopolskich w XVIII wieku. Perspektywa kobieca*. Poznań: Instytut Historii UAM.
- Jastrzębska, Magdalena. 2005. *Rokoko, dama i gilotyna. Historia księżnej Rozalii z Chodkiewiczów Lubomirskiej*. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Jop, Robert. 2003. *Środowisko urzędnicze kancelarii grodzkich w Chelmie, Lublinie i Krasnym stawie w drugiej połowie XVII wieku*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Józefczyk, Marian. 2012. 2013. *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku*, t. 1: *Synteza dziejów*. Malbork: Muzeum Zamkowe; t. 2: *Źródła do dziejów XVII-wiecznej Pomezanii*. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Józefczyk, Marian. 2015. *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVIII wieku*, t. 1: *Synteza dziejów*. Malbork: Muzeum Zamkowe; t. 2: *Źródła do dziejów XVIII-wiecznej Pomezanii*. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Kabacińska, Katarzyna. 2017. *Zabawy i zabawki dziecięce w osiemnastowiecznej Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kaczor, Dariusz. 2005. *Przestępczość kryminalna i wymiar sprawiedliwości w Gdańsku w XVI-XVIII wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Officina Ferberiana.
- Kaczor, Dariusz. 2015. *Utrzymywanie czystości w wielkich miastach Prus Królewskich XVI-XVIII wieku. Studium z dziejów kultury sanitarnej w mieście nowożytnym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kaelble, Hartmut. 2010. *Spółeczna historia Europy. Od 1945 do współczesności*, tłum. Jacek Antkowiak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kamieniecki, Jan. 2002. *Szymon Budny - zapomniana postać polskiej reformacji*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kamler, Anna. 2006. *Chłopi jako pracownicy najemni na wsi małopolskiej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Warszawa: Firma Księgarska Jacek i Krzysztof Olesiejuk – Inwestycje.
- Kamler, Anna. 2006a. *Od szkoły do senatu. Wykształcenie senatorów w Koronie w latach 1501-1586. Studia*. Warszawa: „ASPRA-JR”.
- Kamler, Marcin. 2011. *Przemoc między szlachtą sieradzką w XVII wieku. Opis zjawiska*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Kamler, Marcin. 1991. *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karkucińska, Wanda. 2000. *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676-1746). Działalność gospodarcza i mecenat*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karpińska, Małgorzata. 2014. *Badania dziejów kobiet w Polsce w epoce nowożytnej (wiek XVI-XVIII)*. W: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. Krzysztof A. Makowski, 53-74. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.

- Karpiński, Andrzej. 1995. *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Karpiński, Andrzej. 2001. *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Kasabuła, Tadeusz. 1998. *Ignacy Massalski, biskup wileński*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Kawecki, Roman. 2005. *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645-1705)*. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża.
- Kempa, Tomasz. 2016. *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Kempa, Tomasz. 2000. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) - wojewoda wileński*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Kempa, Tomasz. 2007. *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kiryk, Feliks. 1994. *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*. Kielce Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego.
- Kizik, Edmund. 1994. *Mennonici w Gdańsku, Elblągu i na Żuławach Wiślanych w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. Studium z dziejów małej społeczności wyznaniowej*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie.
- Kizik, Edmund. 1998. *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI-XVIII wieku. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kizik, Edmund. 2001. *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Officina Ferberiana.
- Klemp, Aleksander. 1994. *Protestanci w dobrach prywatnych w Prusach Królewskich od drugiej połowy XVII do drugiej połowy XVIII wieku*. Gdańsk: Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, red. Iwona Maciejewska, Krystyna Stasiewicz. 2008. Olsztyn: Wydawnictwo Littera.
- Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha. 2015. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, red. Zenon Hubert Nowak, Andrzej Radziwiński. 1998. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kocka, Jürgen. 1989. Einleitung. W: *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, red. J. Kocka, 1-17. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kocka, Jürgen. 1999. *Historische Sozialwissenschaft. Auslaufmodell oder Zukunftsvision?* Oldenburg: Universität Oldenburg.
- Kocka, Jürgen. 1977. *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.

Kolarzowski, Jerzy. 2009. *Idea praw jednostki w pismach Braci Polskich. U narodzin nowożytnej koncepcji praw człowieka*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Komarynska, Helena. 2010. *Szpital Bonifratrów w Krakowie w XVII-XVIII wieku*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Kopczyński, Michał. 1998. *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka.

Kopczyński, Michał. 2002. Ze studiów nad staropolską rodziną szlachecką- struktura gospodarstwa domowego i cykl życia jednostki. *Almanach Historyczny*, 4, 29-47.

Kopiczko, Andrzej. 2000. *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych.

Korolko, Mirosław. 1993. *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Kościelak, Sławomir. 2012. *Katolicy w protestanckim Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Kowalkowski, Jacek. 2015. *Wybicy herbu Rogala od XVI do XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Kowalski, Waldemar. 2014. *Wielka imigracja. Szkoci w Krakowie i Małopolsce w XVI - pierwszej połowie XVII wieku*, wyd. 2 popr. i uzup. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

Kozyński, Robert. 2013. *Duchowieństwo, kościoły, religia w dokumentach sejmików województwa ruskiego w epoce konfesjonalizacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1648-1768*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Kracik, Jan. 1991. *Pokonać czarną śmierć. Staropolskie postawy wobec zarazy*. Kraków: Wydawnictwo M.

Krochmal, Jacek. 1996. *Krzyż i menora. Żydzi i chrześcijanie w Przemyślu w latach 1599-1772*. Przemyśl: Wydawnictwo TPN Przemyślu.

Kropidłowski, Zbigniew. 1992. *Formy opieki nad ubogimi w Gdańsku od XVI do XVIII wieku*. Gdańsk: GTN.

Krupa, Jacek. 2009. *Żydzi w Rzeczypospolitej w czasach Augusta II (1697-1733)*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Katedra Judaistyki.

Kukło, Cezary. 2014. Badania nad demografią rodzin w mieście doby preindustrialnej. W: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło, 51-78. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy.

Kukło, Cezary. 1990/91. Czy społeczeństwo polskie w dobie oświecenia regulowało liczbę dzieci w rodzinach? *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 51/52, 19-55.

Kukło, Cezary. 2009. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG,

Kukło, Cezary. 1998. *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Kukło, Cezary. Małżeństwa, dzieci i rodzina w miastach i miasteczkach Korony w XVI-XVII w. *Przegląd Historyczny*, 103 (4), 697-731.

Kukło, Cezary. 2015. O potrzebie intensyfikacji badań nad strukturami demograficznymi rodzin na ziemiach polskich do początku XX wieku. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 37 (1), 7-36.

Kukło, Cezary. 2001. Polska demografia przeszłości u progu XXI wieku. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 22, 7-32.

Kukło, Cezary. 1991. *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*. Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego.

Kulesza-Woroniecka, Iwona. 2002. *Rozwody w rodzinach magnackich w Polsce XVI-XVIII wieku*. Poznań-Wrocław: Wydawnictwo Historyczne.

Kultura funeralna ziemi wschowskiej, red. Paweł Klint, Maria Małkus i Kamila Szymańska. 2010. Wschowa: Stowarzyszenie Kultury Ziemi Wschowskiej.

Kultura radości na Ziemi Wschowskiej. Obraz uroczystości, jubileuszy, wizyt gości, świąt, red. Paweł Klint, Marta Małkus i Kamila Szymańska. 2013. Wschowa: Stowarzyszenie Kultury Ziemi Wschowskiej.

Kulturowe wzorce a społeczna praktyka. Studia z dziejów kobiet, red. Agnieszka Jakuboszczak, Przemysław Matusik. 2012. Poznań: Instytut Historii UAM.

Kumor, Bolesław. 2004. *Czasy nowożytnie. Rozłam w zachodnim chrześcijaństwie*, wyd. 2, zmienione. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Kupisz, Dariusz. Kozdrach, Mariusz. 2018. *Kochanowscy w XV-XVIII wieku*. Warszawa-Radom: Wydawnictwo Sejmowe, Instytut Technologii Eksploatacji – PIB.

Kupisz, Dariusz. 1998. *Pakośław. Dzieje podiżdeckiej wsi na tle rozwoju regionu od czasów najdawniejszych do 1795 roku*. Radom: Wydawnictwo RTN.

Kupisz, Dariusz. 2000. *Zbigniew Gorajski (1596-1655). Studium z dziejów szlachty protestanckiej w Małopolsce w pierwszej połowie XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

Kuras, Katarzyna. 2010. *Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.

Kurkowska-Budzan, Marta. 2003. *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.

Kurowska, Hanna. 2010. *Gubin i jego mieszkańcy. Studium demograficzne XVII-XIX w.* Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Kędelski, Mieczysław. 1992. *Rozwój demograficzny Poznania w XVIII i na początku XIX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.

Leśniak, Franciszek. 1992. *Krosno w czasach Odrodzenia. Studia nad społeczeństwem miasta*. Kraków: Wyd. Naukowe WSP.

Liedke, Marzena. 2004. *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Liedke, Marzena. 2016. *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*. Białystok: Stara Szuflada.

Litak, Stanisław. 2004. *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Lorens, Bożena. 2005. *Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Luteranizm w kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej, red. Katarzyna Meller. 2017. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Łosowski, Janusz. 1997. *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*. Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek.

Łosowski, Janusz. 2004. *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku : studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*. Lublin. Wydawnictwo UMCS.

Łosowski, Janusz. 2013. *Dokumentacja w życiu chłopów w okresie staropolskim. Studium z dziejów kultury*. Lublin: Wydawnictwo Olech.

Łukaszewska-Haberkowa, Justyna. 2014. *Wpływ pierwszego pokolenia polskich jezuitów na życie kulturalne i religijne Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1608*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Maciuszko, Janusz T. 2002. *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI w.* Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.

Maludzińska, Monika. 2015. „Kraj jest nieszczęśliwy, że ma ludzi próżnujących”. *Walka z ubóstwem w Warszawie na tle sytuacji społeczno-gospodarczej Rzeczypospolitej w dyskursie publicystycznym drugiej połowy XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Małżeństwo z rozsądku? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej, red. Marcin Wodziński, Anna Michałowska-Mycielska. 2007. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Manyś, Bernadetta. 2014. *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733-1763)*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.

Mączak, Antoni. 1994. *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie w XVI-XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

Mężczyzna w rodzinie i w społeczeństwie – ewolucja ról w kulturze polskiej i europejskiej, t. 1: *Od średniowiecza do początków XX wieku*, red. Katarzyna Kabacińska, Krzysztof Ratajczak. 2010. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Michałowska, Anna. 2000. *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu (od połowy XVII do końca XVIII wieku)*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Michałowska, Anna. 2012. Rodzina i gospodarstwo żydowskie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku. W: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej – ciągłość czy zmiana*, red. Cezary Kukło, 139-150. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Michałowska, Anna. 2003. Rodzina żydowska w Radoszkowicach w końcu XVIII wieku, *Kwartalnik Historyczny*, 110 (1), 59-74.

Michałowska-Mycielska, Anna. 2014. *Sejm Żydów litewskich (1623-1764)*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego. Praca zbiorowa, red. Stanisław Achremczyk. 2006. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych.

Mikołajczyk, Marian. 2013. *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI-XVIII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Mikołajczyk, Marian. 1998. *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI-XVIII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Mikulski, Krzysztof. 1999. *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Mikulski, Krzysztof. 2004. *Pułapka niemożności – społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVI i XVIII wieku)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Mikulski, Krzysztof. 2009. *Społeczeństwo i gospodarka*, w: *Spojrzenie w przeszłość*, t. 1, *Średniowiecze i nowożytność. Konferencja Muzeum Historii Polski, Jadwisin, 25-26 października 2007 r.*, red. Zespół, 282-289. Warszawa: Muzeum Historii Polski.

Mikulski, Krzysztof. 2001. *Urzędnicy miejscy Torunia 1454-1650*. Toruń: Wydawnictwo TNT.

Motylewicz, Jerzy. 1993. *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*. Przemyśl-Rzeszów: Wydawnictwo WSP.

Nabywaniec, Stanisław. 1992/1993. *Diecezja przemyska greckokatolicka w latach 1772-1795, Premislia Christiana*, 5, 9-294.

Nabywaniec, Stanisław. 1998. *Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762-1778*. Rzeszów: Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego.

Nastulczyk, Tomasz. Oczko, Piotr. 2012. *Homoseksualność staropolska. Przyczynek do badań*. Kraków: Collegium Columbinum.

Nie wszystkim umrę. Pamięć o zmarłych w kulturze staropolskiej, red. Aleksander Jankowski, Andrzej Klonder. 2015. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Noga, Zdzisław. 2003. *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

Nowicki, Tomasz. 2011. *Ministri ecclesiae. Służba kościelna i witrycy w diecezji włocławskiej w XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Nowicki, Tomasz. 2008. *Plebani archidiaconatu pomorskiego w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Nowicki, Tomasz. 2003. *Słownik biograficzny rządców parafii archidiaconatu pomorskiego w XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Nowosad, Wiesław. 2014. *Konopaccy herbu Odwaga - dzieje pomorskiej rodziny senatorskiej w XV-XVIII wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Nowosad, Wiesław et al. 2007. *Diariusz Jana Antoniego Chrapowieckiego jako źródło do badań klimatu Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku, Klio*, 9, 21-60.

Nyrek, Aleksander. 1992. *Kultura użytkowania gruntów uprawnych, lasów i wód na Śląsku od XV do XX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Obirek, Stanisław. 1996. *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna*. Kraków: WFTJ.

Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce. Praca zbiorowa, cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII, red. Maria Dąbrowska, Andrzej Klonder. 2002. Warszawa: IAiE PAN.

Odrzywolska-Kidawa, Anna. 2004. *Biskup Piotr Tomicki (1464-1535). Kariera polityczna i kościelna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

Ogonowski, Zbigniew. 2015. *Socynianizm. Dzieje, poglądy, oddziaływanie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Oliński, Piotr. 2002. Warunki pogodowe w Toruniu i okolicach w 1. połowie XVIII wieku w świetle źródeł narracyjnych, *Rocznik Toruński*, 29, 49-85.

Osiński, Zbigniew M. 2009. *Lęk w kulturze społeczeństwa polskiego w XVI-XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Paprocka, Elżbieta. 2009. *Tolerowani, nielubiani. Katolicy w Elblągu w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. Studium z dziejów codziennego współistnienia wyznań*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku, red. Krzysztof Jakubiak. 2000. Bydgoszcz: Wydawnictwo WSP.

Partyka, Joanna. 2004. „*Żona wyćwiczona*”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN.

Pawelec, Mariusz. 2008. *Bartłomiej Bythner starszy (ok. 1559-1629). Z dziejów protestanckiego irenizmu na przełomie XVI i XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

Penkała, Anna. 2017. *Przeciw prawu, tradycji i obyczajowi. Sprawy procesowe szlacheckich małżeństw w księgach grodzkich z terenu województw krakowskiego w czasach saskich*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON-Filip Lohner.

Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej, red. Katarzyna Justyniarska-Chojak, Sylwia Konarska-Zimmnicka. 2012. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Perłakowski, Adam. 2013. *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695-1738*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.

Piechnik, Ludwik. 2001. *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Pielas, Jacek. 2007. *Oleśnicy herbu Dębno w XVI-XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

Pietrzak, Jarosław. 2016. *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634-1694)*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

Pietrzyk, Zdzisław. 1993. *Wykształceni synowie chłopscy w Małopolsce okresu późnego Odrodzenia*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Pilaszek, Małgorzata. 2008. *Procesy o czary w Polsce w wiekach XV-XVIII*. Kraków: Universitas.

Pisarki polskie dawnych epok, red. Krystyna Stasiewicz, Wydawnictwo WSP, Olsztyn 1998.

- Piszcz, Edmund. 1995. *Colloquium Charitativum w Toruniu A. D. 1645. Geneza i przebieg*. Toruń: Wydawnictwo Konserwatora Diecezjalnego.
- Poraziński, Jarosław. 2015. *Staropolska kultura śmiechu. Ludzie – teksty – konteksty*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Przybylak, Ryszard et al. 2004. Zmienność warunków termiczno-opadowych w Polsce w okresie 1501-1840 w świetle danych historycznych, *Przegląd Geograficzny*, 76 (1), 5-31.
- Ptaszyński, Maciej. 2018. *Reformacja w Polsce a dziedzictwo Erazma z Rotterdamu*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Reformacja w dawnej Rzeczypospolitej i jej europejskie konteksty. Postulaty badawcze*, red. Piotr Wilczek. 2010. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Relacje „ad limina apostolorum” z diecezji wrocławskiej z lat 1589-1943. Edycja tekstów źródłowych*, wyd. Jan Kopiec, Wydawnictwo Wydziału Teologicznego UO, Opole 2014;
- Religijność na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w czasach staropolskich*, red. Andrzej Mietz. 2003. Włocławek: WSHE.
- Religijność na polskich pograniczach w XVI-XVIII wieku*, red. D. Dolański. 2005. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.
- Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. Cezary Kukło. 2008. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej – ciągłość czy zmiana*, red. Cezary Kukło. 2012. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Rott, Dariusz. 2014. *Kobieta z przemalowanego portretu. Opowieść o Annie Zbąskiej ze Stanisławskich [ok. 1651 - ok. 1700] i jej Transakcji albo Opisanu całego życia jednej sieroty...* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Różański, Mieczysław. 2010. *Duchowieństwo parafialne archidiecezji uniejowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*, red. Michał Kopczyński, Wojciech Tygielski. 2010. Warszawa: Muzeum Historii Polski.
- Rzemieniecki, Konrad. Miesiąc-Stępińska, Anna. 2009. Greckokatolicka rodzina chłopska w ziemi chełmskiej w końcu XVIII wieku, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 44, 91-110.
- Rzemieniecki, Konrad. 2008. Gospodarstwo domowe i rodzina chłopska w greckokatolickiej parafii Horozanna Wielka w 1778 r., *Rocznik Przemyski*, 44, 71-80.
- Schmidt, Christoph. 2000. *Auf Felsen gesät. Die Reformation in Polen und Livland*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht..
- Sieder, Reinhard. 1990. Was heißt Sozialgeschichte. Brüche und Kontinuitäten in der Aneignung des „Sozialen“, *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1, 25-48.
- Siwiak, Wojciech. 2015. *Życie codzienne mieszkańców Bydgoszczy od XIV do XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł kultury materialnej)*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej.

Słaby, Agnieszka. 2014. *Rządzi cha oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*. Kraków: Wydawnictwo Libron – Filip Lohner.

Sławiński, Wojciech. 2002. *Toruński synod generalny 1595 roku. Z dziejów polskiego protestantyzmu w drugiej połowie XVI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

Sowina, Urszula. 2009. *Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym. Ziemia polskie z Europą w tle*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Srogosz, Tadeusz. 1997. *Dżuma ujarzmiona? Walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta*. Wrocław: Wydawnictwo Arboretum.

Srogosz, Tadeusz. 1993. *Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracji Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim*. Łódź: Akademia Medyczna.

Srogosz, Tadeusz. 1997. Trwałość i zmienność warunków zdrowotnych ludności chłopskiej w Rzeczypospolitej w XVIII wieku, *Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny*, 4 (1-2), 85-104.

Starość na ziemiach polskich, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R. 58, 2010, nr 1.

Stasiewicz, Krystyna. 1992. *Elżbieta Drużbacka. Najwybitniejsza poetka czasów saskich*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP.

Stasiewicz, Krystyna. 2001. *Zmysłowa i elokwentna prowincjuszka na staropolskim Parnasie. Rzecz o Elżbiecie Drużbackiej i nie tylko...* Olsztyn: Wydawnictwo Littera.

Stojek-Sawicka, Karolina. 2014. *O zdrowiu i chorobach szlachty polskiej. Ludzkie defekty, humory i następcy Hipokratesa*. Warszawa: Bellona.

Stopka, Krzysztof. 2000. *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII-XIX wieku, red. Andrzej Gil. 2009. Lublin: Petit.

Studia żydowskie w Polsce – przeszłość, stan obecny, perspektywy. Studium selektywne, red. Stefan Gąsiorowski. 2014. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Surdacki, Marian. 2015. *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Surdacki, Marian. 1992. *Opieka społeczna w Wielkopolsce Zachodniej w XVII i XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Surdacki, Marian. 2011. *Rodzina i jej problemy w Urzędowie w czasach staropolskich*. W: Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa, t. 3, red. Iwona Dacka-Górzyńska, Andrzej Karpiński, 227-244. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Szady, Bogumił. 2010. *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w drugiej połowie XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Szczurowski, Rafał. 2014. *Zaradzić potrzebom doczesnym i wiecznym. Idee oświecenia w Kościele katolickim w Polsce (do 1795 r.)*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Szpitalnictwo w dawnej Polsce, red. Maria Dąbrowska, Jerzy Kruppé. 1998. Warszawa: Wydawnictwo IAiE PAN.

Śmiech i łzy w kulturze staropolskiej, red. Andrzej Karpiński, Estera Lasocińska, Mirosława Hanusiewicz. 2003. Warszawa: Wydawnictwo IBL.

- Tafiłowski, Piotr. 2007. *Jan Łaski (1456-1531). Kanclerz koronny i prymas Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Targosz, Karolina. 2007. *Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu 1512-1605*. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu.
- Targosz, Karolina. 1997. *Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*. Warszawa: Retro-Art.
- Tracki, Krzysztof. 2007. *Ostatni kanclerz litewski. Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788-1892. (Z dodaniem dziejów rodu i życia kanclerza w okresie wcześniejszym)*. Wilno: Wydawnictwo Czas.
- Tygielski, Wojciech. 2007. *Listy, ludzie, władza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Viator.
- Tygielski, Wojciech. 2005. *Włosi w Polsce XVI-XVII wieku. Utracona szansa na modernizację*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”.
- Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej o państw ościennych. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu, listopad 1993*, red. Antoni Gąsiorowski, Ryszard Skowron. 1996. Kraków: Universitas.
- Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku*, ed. Henryk Gmiterek, Janusz Łosowski. 2010. Kraków: Wydawnictwo Avalon.
- W kręgu rodziny epok dawnych. Dzieciństwo*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha. 2014. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Wąs, Gabriela. 2005. *Kaspar von Schwenckfeld. Myśl i działalność do 1534 roku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wereda, Dorota. 2014. *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII wieku*. Siedlce: Pracownia Wydawnicza WH UPH.
- Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. Henryk Suchojad. 2001. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Węglorz, Jakub. 2015. *Zdrowie, choroba i leczenie w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wiesiołowski, Jacek. Wojciechowska, Zofia. 2003. *Władze miasta Poznania, t. 1: 1253-1793*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Wijaczka, Jacek. 2016. *Kościół w wobec czarów w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku (na tle europejskim)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Wijaczka, Jacek. 2018. Czy w państwie polsko-litewskim w czasach wczesnonowożytnych nastąpiła konfesjonalizacja? w: *Dysydenci czy decydenci? Protestanci w obu częściach Prus i Koronie w XVI-XVIII wieku*, red. W. Zawadzki, 13-29. Elbląg: Biskup elbląski.
- Wirth, Jean. 2017. Koniec mentalności, tłum. Jakub Dadlez, *Kultura i Historia*, 32, 363-378.

Wiślicz, Tomasz. 2012. *Upodobanie. Matężństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII-XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon.

Wiślicz, Tomasz. 2001. *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Wojtucki, Daniel. 2014. *Kat i jego warsztat pracy na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim od początku VI do połowy XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

„Woda i wiatr, drewno i węgiel”. *Źródła i wykorzystanie energii w średniowieczu i epoce wczesnonowożytnej, XIV - początek XIX wieku*, Gdańsk, 29 lutego 2008 roku, red. Edmund Kizik. 2008. (Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 56 (3-4).

Wolski, Marian. 2013. *Potoccy herbu Pilawa do początków XVII wieku. Studium genealogiczno-własnościowe*. Kraków: Societas Vistulana.

Wśród córek Esculapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej w XI-XVIII wieku, red. Andrzej Karpiński. 2009. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku, cz. II, red. Andrzej Karpiński. 2015. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Wyczański, Andrzej. 1987. Badania historyczne w Polsce w latach 1937-1980 nad okresem XVI-XVII w., *Kwartalnik Historyczny*, 94 (1), 89-112.

Wyczański, Andrzej. 1990. *Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506-1548)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wyczański, Andrzej. 2001. *Szlachta w Polsce XVI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wyczański, Andrzej. 2005. Zły los Zosi Kotówny (1544) (mikrohistoria), *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 49, 105-112.

Wyżga, Mateusz. 2010. Urodzenia pozamałżeńskie w podkrakowskiej parafii Raciborowice w XVII-XVIII wieku w świetle ksiąg metrykalnych, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 29, 157-171.

Wyżga, Mateusz. 2011. *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

XIX Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Polska – Bałtyk – Europa, Szczecin, 17-21 września 2014. Informator zjazdowy, [Szczecin 2014].

Zarubin, Piotr. 2012. *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Zawadzki, Wojciech. 2013. *Zakony w Pomezaniu w XVII-XIX wieku*. Olsztyn-Elbląg SQL.

Żarnowska, Anna. Żarnowski, Janusz. 1989. Sozialgeschichte in Polen. W: *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, red. J. Kocka, 141-162. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

Żarnowski, Janusz. 2011. *Historia społeczna. Metodologia – ewolucja – perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Żarnowski, Janusz. 2009. Historia społeczna: 20 lat po przełomie, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 69, 191-215.

Żarnowski, Janusz. 1997. Historia społeczna: nadzieje, rozczarowania, perspektywy. W: *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społeczeństwa polskiego XIX i XX wieku*, red. J. Żarnowski, 9-34. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. 2002. *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Żołądź-Strzelczyk, Dorota. Kabacińska-Łuczak, Katarzyna. 2012. *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem. Życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Żydzi i mieszczenie w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie we współpracy z ŻIH i Uniwersytetem w Hajfie, Warszawa, 29 IX – 1 X 2002 r., red. Jürgen Heyde. 2003 (=Kwartalnik Historii Żydów, nr 3).